

SZILÁGYI ÁKOS

A (HÍR)NÉV ÁTVÁLTOZÁSAI

„Amikor a Maggid látta, hogy nevét már
mindenféle ismerik,
kértte Istent, mondaná meg neki, miféle bűnnel
szolgált rá erre.”¹

HASZID TÖRTÉNETEK

„Быть знаменитым некрасиво...”
[„Híresnek lenni – nem illendő...”]

BORISZ PASZTERNAK

A régiéknél a hírnév a *maradandóság* és *halhatatlanság* összefüggésében jelent meg, ami ma, a gyorsan lecsengő piaci siker ideje – az eladási, fogyási, klikkelési számokkal mért mennyiségi idő – felől nézve nevetéses és haszontalan képzelgés csupán. A kalkulatív racionalitás piaci kategóriáiban – a ráfordítás, megtérülés, profitmaximalizálás kategóriáiban – még a szövegkultúra emlékezetének „nagy ideje” is értelmezhetetlen, a szakrális időről, a kozmikus és természeti időről, a lelki történések vagy a történelmi események egészen másfajta idejéről nem is szólva. A piaci idő *nem a természet és nem is a történelem, hanem a tőke tere*, amely minden más időt, minden minőségi időt megőröl, és mennyiségi időként magába kebelez vagy salakként kilök magából. A szellemi kultúra minőségi ideje ez a kilökött salak. A mű és vele a szerzői név időtlensége, maradandósága piaci szempontból legfeljebb a termék hirdetésére szolgáló reklámszlogenként jöhetne számításba, ha nem lenne annyira avított, tehát még erre a célra is használhatatlan.

A régiéknél a hírnévben a hangsúly nem a szerzői névről, hanem az „ércnél maradandóbb”

Manapság a piac égboltozatján szó szerint bárki csillaggá – sztárrá – válhat, így a hatalomra jutott bárki – a politikus is. Sőt a költőnek, a művésznek, a tudósak is először bárkivé kell átváltoznia ahhoz, hogy sztár vagy celeb lehessen belőle.

(aere perennius) műre helyeződött, a mű tartotta fenn szerzője nevét. Elsősorban a mű számított, és csak másodsorban az *auctor*, aki a művet szerezte. A modern piaci szerző ezzel szemben úgy jelenik meg mint műveket szolgáltató Én-márka vagy mint cirkuszi artista: a hangsúly mindenképp a szerzőre, az „alkotói én”-re esik, a mű az ő világszáma, amivel a cirkusz porondján megjelenik, hogy bemutassa attrakcióját, tapsot kapjon, márkanevet szerezzen, és ily módon *rézsesülhessen* Siker-Istenben. Kivehesse belőle őt megillető részét. A siker ugyanis a *kapitalizmus mint üdvvallás* legfőbb misztériuma, valósággal eucharishtiája, amelyben a személy dologgá, a termék áruvá, a szerzői név árunévvé („neve, ha van, csak áruvédjegy, mint akármely mosóporé”) *változik át*, hogy ebben a formában ünnepelhesse meg közösségre lépését Siker-Istenben – azaz a Tőkében – a sikereselek és nyertesek kultuszközösségének összes tagjával.

Walter Benjamin nevezi egyik töredékes írásában a kapitalizmust tiszta kultuszvallásnak, azt állítva, hogy „maga a kereszténység változott át kapitalizmussá”: a vallási hit a profitba vetett hitté, a vallási győzelem üzleti sikerré, a vallási hős sztárrá (sőt, szupersztárrá!) vagyis emberáruvá, a szellemi személy neve hírnévvé és én-márkává. Azt is mondhatnánk, hogy maga az átváltozás egykor szent – Apuleiusnál és az evangéliumokban még eleven – mitológiai-vallási eseménye változott át Kafka visszatérést-újjászületést-feltámadást nem ismerő, vigasztalan *Átváltozásává*. Ha egyszer – mint Benjamin írja – „Isten transzcendenciája elbukott”, vagy ha – Nietzsche nevetséges emberével szólva – „Isten halott”, marad a kiteljesült bűnösség – az örök eladósodottság – állapota, a semmiféle feloldást nem ismerő kétségbeesés, amin a feloldás színlelése (a vallási giccs és ennek üzleti sikere) mit sem változtat. A kapitalizmus – írja Walter Benjaming – „a kétségbeesés kitágulása vallási világállapottá, melytől állítólag a gyógyír várható”.² *A kapitalizmus mint vallás nem más, mint* „Az ember-bolygó áthaladása a kétségbeesés házán, pályája abszolút magányában”.³ A siker vallási szintre emelt kultusza a kapitalizmusban – innen nézve – nem egyéb, mint a kiúttalanságból és elveszettségéből fakadó kétségbeesés és a törleszthetetlen adósságból fakadó büntudat elfojtása.

1

■ A görög καταστειρίζω („csillagok közé helyezni”) igéből képzett *kataszteriszmosz* mint egyfajta istenülés, égre kelés, csillaggá válás a görög mitológiában a héroszok lelkének átváltozását jelentette haláluk után. A római császárkor kezdetétől azonban – lévén az egyetlen istenülésre méltó hérosz maga a császár – ez a halál utáni égre kelés és csillaggá válás a császárok kiváltsága lett. A csillaggá válás földi uralkodásuk égi jutalma volt, de már életükben úgy jelenítette meg őket a hatalom színházában, mint a halhatatlanság várományosait, mint nemsokára égbe költöző isteneket. A császárok égbe költözése mégsem a Római Birodalom első, mondhatnánk alapító császárával, Augustusszal vette kezdetét, hanem egy nem császárral: az őt fiául fogadó, meggyilkolt Julius Caesar lelkének csillaggá válása jelentette az abszolút kezdetet, ő lett az első – úgyszólván – *sztáru*ralkodó a császárkori Róma égen.

Az *Átváltozások* záró fejezetében Ovidius – egy császára kegyeit hajszólo udvari költő buzgó nyelvcsapásaival – örökítette meg Julius Caesar már bekövetkezett, főképpen pedig isteni fia, a javában uralkodó Augustus lelkének elkövetkező csillaggá átváltozását, igaz, e két császári égbemenetelhez hozzátoldva saját költői égbe emelkedését és csillaggá válását is. A „népe között isten Caesart”–

zengi Ovidius –, „bárha a harcban / s békében nagy volt, nem is annyira büszke csatái / s itthoni dolgai és a dicsőség gyors lobogása / tették csillaggá, gyönyörűvé, üstökös újjá”, hanem eredendően isteni mivolta: „istenként föl az égbe kerül, templomban imádják”. Maga az átváltozás – Caesar lelkének csillaggá átváltozása – így megy végbe: lelke „kiragadva leszúrt teteméből, / csillagkévévé” változik át, hogy a „Capitoliumomra tekintsen / Iulius és a forumra örökkön az ég magasából.” Természetesen Caesar csak azért vált csillaggá – vagyis sztárrá – halála után, hogy Augustus már földi életében „isten fia” lehessen, és így bizton számíthasson egy helyre istenült atyja mellett, a csillagok között: „későn jöjjön a nap, csak már, mikor én nem is élek, melyen az isteni Augustus tovahagyja a földet, égbe kerül, s onnan hallgatja meg esdekelésünk!” Isten isteneket, sztár sztárokat, csillag csillagokat szül. Ahogy az a piaci világban is történik, hiszen a sztárok gyerekei már pusztán sztártól születésük révén sztárok lesznek („sztárgyerekek”), függetlenül attól, hogy a tömegkultúra égboltján hány percig maradhatnak fenn csillagokként.

Mint már jeleztem, az *Átváltozások* költője saját magára, művére, nevére is vonatkoztatja az égre kelést és a csillaggá átváltozást, és ezzel rendkívül közel kerül a szerzői dicsőség, a világhírnév modern elképzeléséhez, noha természetesen korántsem azonos vele. Az isteni sugallatra született költői műve által istenült, a mulandóság törvénye alól mintegy mentesült alkotó *névleges* halhatatlanságának, azaz hírnevének ez az elképzelése csak érintőleges viszonyban áll a piaci időben létesülő hírnévvel és halhatatlansággal, amelyet nem a mű minősége (utolérhetetlen, avagy isteni formatökélye) generál, hanem az ettől független fogyási, nézettségi, látogatottsági, eladási mutatók, tehát a mennyiség. De lássuk, hogyan beszéli el saját átváltozását Ovidius: „jobb részemmel amúgyis föl, föl a csillagos égre / érek, örök léthez, s a nevem soha el nem enyészhet. / S merre a római nagy hatalom szétterjed a földön, / olvas a nép és zeng: híremmel minden időkbén, / hogyha a költőknek nem téved jóslata: élek.” Mivel a zárófejezet Ovidus saját apoteózisának megjövendölésével zárul, jól kivehetően egyfajta rivalizálás képe rajzolódik ki a sorok mögött, és pedig az egyaránt égből eredeztetett kétféle hatalom, kétféle dicsőség és hírnév – a császári és költői hírnév – között.

A csillaggá válás az ókorban eredetileg a kultúrhéroszok, írók, művészek, filozófusok kiváltsága volt, nem a hatalom embereié. A római császárok bizonyos értelemben tőlük bitorolták el a kataszterizmoszt (nem hiába formáltak egyszerűsmind igényt a kultúrhéroszok isteni képességeire, a költői vagy művészi tehetségre is). Ennek a végül is a költő győzelmével záruló vetélkedésnek a fényében („halhatatlan vagy Caesar, s az leszel te is, Augustus nemsokára, de a ti halhatatlanságotokat hirdető költő halhatatlanságával senki nem versenyezhet”) nem meglepő, hogy Ovidust sem az *Átváltozások* záradéka, sem más császárt mennybe menesztő műve nem tudott visszahozni az örökös száműzetésből, Tomiból.

Manapság a piac égboltozatján szó szerint *bárki* csillaggá – sztárrá – válhat, így *a hatalomra jutott bárki* – a politikus is. Sőt a költőnek, a művésznek, a tudósoknak is először *bárkivé* kell átváltoznia ahhoz, hogy sztár vagy celeb lehessen belőle. Ha nincs meg benne a piaci átváltozás képessége, vagy szántsándékkal áll ellent neki, sohasem lesz belőle cserebogár, sohasem lesz nevéből márkanév, messzire elkerüli a siker, szerencsétlen lúzer marad. A piaci hírnévben, amikor tehát egy *névalak* csillagként a piac égboltjára szegeződik, vagyis egy személy sztárrá vagy celebbé válik, olyan átváltozásra kerül sor, amely

nemcsak visszafordíthatatlan, de még annál is jobban kivetkőzteti a tisztán szellemi nevet, a létező személy nevét önmagából, mint Gregor Samsát testi mivoltából a rovarrá átváltozás. Jobban, mert azzal a hazugsággal áztatja mind őt magát, mind e piaci misztérium nézőit, hogy istenné vált, megdicsőült, mennybe ment, éppen akkor, amikor semmivé foszlott, dologgá vált, tönkrement. Ezt a *piaci* égrekelést, *piaci* csillaggá válást örökítette meg közel egy évszázaddal ezelőtt tőle telhető ironiával Kosztolányi Dezső egyik publicisztikai remekében, a „lánglelkű” költő – Heinrich Heine – szerelmes fantáziajátékát idézve: „*A legmagasb fenyőszálat belemártom // Az Aetna lángtorkába, és // E tűzbe mártott óriási tollal // Az ég setét boltjára írom: „Ágnes, szeretlek!” Csakhogy mára – írja Kosztolányi – a fantáziáló „lángelme” helyére az ígéreteit tettekre váltó „lánglelkű automobilgyár” lépett, amelynek „megbízásából [egy repülő] a csillagok közé szállott, és ott merész looping the loop-okat kanyarítva, bukfencezve és tótágast állva, vastag, szét nem oszló füsttel, lánggal és szikrával írni kezdett a szűz éterbe, melyben eddig még senki sem hagyta nevét, úgy, hogy az aeoroplán, a benne ülő ember testével együtt, mozgó tollul szerepelt, s az égbolt papírul”, hogy a gyár „két szomszédos csillag közé akasztva hirdetését, megkoronázza a teremtés dicsőségét”. „Kimondhatjuk – foglalja össze 1922-ben megjelent cikke ironikus rezüméjét Kosztolányi –, hogy a költők és az isteni nők halandóak. De az automobilgyárak halhatatlanok. Övék a föld, és övék az ég is. Ágnes elmúlik, a verset már el sem olvassák, de te, ó, Ágnes-automobilgyár, te, ó, Ágnes-szájvíz, Ágnes-cipőfénymáz, Ágnes-fogpaszta, Ágnes-hashajtó és Ágnes-nadrágtartó, örökké élsz, időtlen időkig, s míg a szívek megrepednek, az agyak elborulnak, és a lélek alázatos szolgája lesz az anyagnak, a te neved fényeskedik az elmúlás kódében. Kiáltsunk az ég fele mindnyájan: jutányos automobil, elsőrangú cipőfénymáz, üdítő fogpaszta, biztos hashajtó, szétszakíthatatlan nadrágtartó, előre, tovább-tovább, föl-föl a magasba! A csillagokig!! Ad astra!!!”⁴*

A piaci csillaggá válásban, a piaci hírnévben és sikerben *egy személyes név márkanévvé, a szellemi létező dologgá, az eleven ember áruvá változik át, és elveszti minden vonatkozását az életre, saját életére is.* A név átváltozása hírnévvé kivetkőzteti a nevet önmagából, és elidegeníti attól, akivel személy szerint az életben *azonos.* Ezzel megy szembe, ez ellen ágál, kapálózik minden, *ami még él és eleven* a Kétségbeesés Házában, amelyen „az ember-bolygó” ma áthalad. A művészet is, ha nem dermedt még önnön emblémájává az örök giccs birodalmában – az árupiacon. Ezzel az átváltozással – a névnek hírnévvé, az életnek dologgá átváltozásával – szegül szembe Borisz Paszternak személyes élete egy sorsdöntő pillanatában, amelyet *Híresnek lenni nem illendő* kezdetű versében így örökített meg:

*Híresnek lenni nem illendő,
Magasba fel nem ez emel.
Kéziratokkal nincs teendő,
Archiválni semmit se kell.*

*Add át magad az alkotásnak,
Ez itt a cél – nem a siker,
A győzelem e pusztá mása,
Amit inkább szégyellni kell.*

*Csak élj, csak élj, nem kelve égre,
De úgy élj, hogy a végtelen
Tér öleljen szeretetébe,
S halld a jövőt, ha hív jelent.*

*Nem versben sor-, de sors-törések
Hagyjanak csak üres helyet,
Művek, versek, bekezdések
Élethez írt széljegyzetek.*

*Jobb, ha ismeretlenség főd be,
Melyben elvesznek lépteid,
Ahogy táj vész bele a ködbe,
S körvonala is eltűnik.*

*Pályádnak mások is csak élő
Nyomát kutassák napra nap,
De vereséget győzelemtől
Nem választhatsz el te magad.*

*És soha, soha föl nem adni
Semennyit abból, aki vagy,
Csak élni, s élőnek maradni
Mindvégig védve arcodat!*

2

■ *Bity znamenitim nyekraszivo!* – *Híresnek lenni nem illendő!* – így hangzik az egyik leghíresebb orosz író, Borisz Paszternak kései versének, ennek a vallásosan vallomások lírai ars poeticának címadó első sora, amelyet annyiszor idéztek már, hogy szinte önálló életre kelt, elszakadt a verstől és szerzője névalakjától is, szólásmondássá változott át. Egy évvel azelőtt – 1956-ban – vetette papírra, hogy Nyugaton megjelent volna szenzáció erejével ható regénye, a *Zsivago doktor*, és két évvel azelőtt, hogy – nyilván a regény világsikerének köszönhetően – költészetéért megkapta volna az irodalmi Nobel-díjat, tehát valóban világhíres lett, amit csak tovább fokozott a botrány, ami a regény nyugati kiadása és a díj körül kirobbant: Paszternak lemondása a Nobel-díjról, az ellene a szovjet sajtóban indított hajszja, kizárása a szovjet írószövetségből, a költő sztárolása a nyugati médiapiacra. Verse a később történetek fényében úgy hat, mint valamilyen átokelhárító ráolvasás, amelyben azonban az átkot a hírnév, a siker, a győzelem jelenti. Mintha megérezte volna az elközelgő katasztrófát, amely a politikai botrány és a világsiker kettős csillagzata alatt sújt majd le rá, és teszi őt a leghíresebb orosz íróvá. Mert ha igaz is, hogy az orosz irodalom nem Paszternak életművében tetőzött, az orosz írók világismertségi versenyében valószínűleg Paszternak lenne a befutó. Idézett versével mintha elébe akart volna menni a számára különösképpen visszataszító átváltozásnak, amely az eleven személyből „híres embert”, az írói névből világgpiaci én-márkát csinál. Elébe menni, de nem annyira a politikai botránynak, mint inkább annak a botránynak, amely az étellel, az ele-

ven személlyel történik, amikor *életellenesen* dologgá változik át, és abba a hamis látszatba keveredik, hogy ő az, aki sikeres. Mintha e verssel akarta volna elhárítani a világismertség átkát, a siker kudarcát, a győzelem vereségét; megakadályozni a név politikai és a piaci átváltozásának szörnyűségét, kivédeni a hírnév csapását azzal, hogy semmibe veszi, hátat fordít neki, visszahúzódik a világból, elérhetetlenné válik az életet eldologiasító bürokratikus és piaci nyilvánosság számára.

Mit tehet saját neve hírnévvé és írói névalakja bálványképpé átváltozása ellen valaki, aki ezt nem győzelemként és sikerként, hanem bukásként és vereségként könyveli el? Mit vétett – kérdezi –, hogy a győztesek és sikeresek közé került? Hogyan állhat ellen a hírnévben és sikerességben rejlő kísértésnek? Mit tehet, ha szándéka és akarata ellenére magával ragadja nevét a piaci gépszíj, és a botrányban meghempergetve végigvonszolja az egész világon? Paszternak verse ezekre a kérdésekre válaszol, és válaszát különösképpen éppen Nobel-díj utáni élete hitelesíti. Ez a válasz tolsztoji ihletésű, és egyetlen szóban összefoglalva így hangzik: „beg”, azaz szökés, menekülés vagy egyszerűen elfutás. Az élő embert, a lelket, a személyt elveszejtő átváltozással, a siker és győzelem gonosz varázsával szemben egyet tehetünk: minden módon elkerüljük, nem törekszünk rá, megtartóztatjuk magunkat tőle, ha pedig ennek ellenére (a külső körülmények alakulása folytán, vagy mert rosszul, őszintétlenül védekeztünk ellene) utolér és bekerít, akkor kivonulunk a győztesek, a hírnevesek világából, *megszökünk* a siker elől. A mintát Paszternak számára Tolsztoj nevezetes „futása” jelentette, végső, kétségbeesett futása, amikor ez az akkor már világhírű aggastyán kitörve teljes bekerítettségéből hátat fordított családjának, birtokainak, vagyonának, életművének, sikereinek, hírnevének és elmenekült. Az orosz szóösszetétel – „beg Tolsztovo” – bevett magyar fordítása „Tolsztoj futása” – kissé homályos: hiányzik ugyanis belőle a *szökés, a menekülés, az elfutás, sőt a megfutamodás* jelentésárnyalata, vagyis hogy Tolsztoj nem általában, hanem *valami elől futott*, és mint tudjuk, oly elszántan, hogy meg sem állt Asztopovo vasútállomásáig. Itt halt meg, itt látta őt utoljára a fiatal Paszternak is, amikor elkísérte apját a vasútállomásra, ahol a nagy író utolérte a halál, s ahová az özvegy mint Tolsztoj közeli barátját hívta le apját, a korszak kiváló festőművészt: „A szobában egy hegycsúcs hevert, akkora, mint az Elbrusz”⁵ – írja önéletírásában Paszternak. Itt számol be egy sorsdöntő élményéről is, amikor négyéves kisgyerekként, éjjeli álmából ébredve először látta a családjánál időző Tolsztojt: „ezen az éjszakán kezdett el működni az emlékezetem és a tudatom nagyobb szünetek és kihagyások nélkül, akár a felnőtteké”⁶. Tolsztoj lényé és létfelfogása – a természetről, a természetes életről, a vallásról kialakított nézetei – mély hatást gyakoroltak Paszternak személyes és szellemi-művészi karakterére: „szelleme – írja Tolsztojról az idézett önéletírásban – betöltötte egész otthonunkat”⁷. A *Zsivago doktor* – a nagyepikai mű egész életén át kergetett álmának megvalósulása – éppúgy Tolsztoj ígézetét mutatja, mint saját öregkori „futása” vagy szökése a világ zaja, a hírnév lármája elől, visszavonulása a peregyelkinói nyaraló természetközeli csöndjébe és a földművelésbe: „Ott áll a nyaraló előtt, a burgonyaföldön, csizmában, nadrágban, amelyet széles, tisztí típusú katonaöv tart a derekán, felgyúrt ujjú ingben, lábával az ásóra támaszkodva, amellyel felássza az agyagos földet” – emlékezik vissza Paszternakra *Add hát gyémántkoszorúm!* című emlékiratában Valentyin Katajev és hozzáteszi: „Ez a kép nem egészen vág össze a kifinomult modern költőről alkotott elképzeléssel, ugyanúgy, ahogy például nem vágna

össze a simára borotvált áll, az elegáns öltöny és a selyemnyakkendő Lev Tolsztojról alkotott elképzelésünkkel.”⁸

A megfutamodás Paszternak esetében döntően a hírnév előli megfutamodás (a Nobel-díj visszautasításában sem pusztán a szovjet viszonyokat, a költőre nehezedő politikai nyomást kell látni, hanem legalább ennyire vagy még inkább a hírnévtől irtózó, a sikerességet elhárító Tolsztoj attitűdjét, aki talán azért sem kapta meg élete végén a Nobel-díjat, mert oda nyilatkozott: ha megkapná, nem fogadná el). Idézett versében a megfutamodás, a menekülés, a szökés a hírnév bekerítetttségéből a hírnév szó szerinti *semmibe vételével* azonos. A személy neve vagy a benne magában lüktető életnek, az őt magát minden elevennel összekötő és egyesítő életnek – az *életcsodának* – ad nevet, vagy nem számít, elszálló füst és hang csupán, a semmi neve, amit a Prédikátor Könyve *vanitasnak* (mataiótész) nevez (hiábavalóságok hiábavalósága – vanitas vanitatum, mataiótész mataiótéton).

A szökés, a menekülés vágya, hogy hátat fordítson családnak, vagyonnak, sikernek, dicsőségnek, elementáris erővel jut kifejezésre Tolsztoj egyik elbeszéléseinek – a *Szergij atyának* – alteregó hőisében, aki a hírnév kísértése elől menekülve végül is a teljes névtelenségben talál végső menedéket az élet számára. Szergij atya – mint *Név nem fontos* című ragyogó Tolsztoj-esszéjében Balassa Péter írta – „leveti a világi nevet, fölveszi, majd elhagyja a szerzetesi nevet is, visszaveszi rövid időre a polgári nevét, hogy végül a teljes névtelenségben, »Isten rabjaként« oldódják fel: névtelensége új »név«, mely intenzívebb, szavakba már nem foglalt realitást, ismeretlen újjászületést ígér.”⁹

A névnek e misztikus-apofatikus névtelenségig tartó újabb és újabb átváltozásai mögött ahhoz hasonló erkölcsi gyanakvás és rosszérzés áll, amely Paszternak versének felütésében is jól kivehető: „Ismertnek lenni nem illendő”, „visszatetsző” vagy erősebb szóval: „visszataszító”. „Tolsztoj – írja Balassa – végig gyanakszik önmagára, Szergij atya alakjában is, hiszen a tökéletesedés, a spirituális becsvágy is földi dicsőségvágyból, kiemelkedésből származik. E kitüntetettség ellen (személyes előjogok, kiváltságok, szociális és lelki értelemben egyaránt) hadakozik saját életében.”¹⁰ Hiszen még a hírnévről való lemondásban is ott lapanghat a góg és a nagyravágyás, csak most már azért válik híressé valaki, azért kezd tetszeni magának, mert egy szent engesztelhetetlenségével utasítja vissza a hírnevet, a világsikert, a dicsőséget. A név hírnévvé válva akkor is büzlenni kezd, ha a hírnevet a hírnévről való lemondás hozza meg valakinek. „A hiúság, a dicsőségvágy és a kitűnni-tetszeni akarás a szakrális életszférában is megmaradhat, sőt ott válik igazán démonivá.”¹¹ Pontosan ezt elkerülendő mond le nevééről, ezért provokálja ki maga ellen az emberek dühét, ütlegeit, átkait és szidalmait az ortodox kereszténység legkülönösebb szent embere, a szent félkegyelmű – Bizáncban *szalosz*, Oroszországban *jurogvivij* –, nehogy épp „ütődöttsége” vagy „bolondsága”, „fordított észjárása”, minden világi hatalmat, dicsőséget elutasító radikalitása, lényének nem e világról valósága nyerjen a világ szemében szentesítést, elismerést, hozzon számára sikert és dicsőséget.

3

■ Paszternaknak nem volt szüksége Nobel-díjra ahhoz, hogy megtapasztalja a hírnév átkát, a siker mérgeét. Egy életre elvette kedvét mindenféle hírnévtől, amikor az 1930-as évek közepén a szovjet kultúrpolitika (ha nem is a sztálini, ha-

nem az első írókongresszusig még erős alternatívának látszó gorkiji-buharini kultúrpolitika) kis híján őt emelte a szovjet költészet piedesztáljára, belőle akart etalont, mintaköltőt csinálni. Nem csoda, hogy amikor megszületett Sztálin nevezetes végzése arról, hogy halott kortársa, Majakovszkij „volt és marad a szovjet korszak legjobb, legtehetségesebb költője”, Paszternak levélben sietett köszönetet mondani azért, hogy többé nem az ő vállára nehezedik az első számú költő szerepének gyötrelmes terhe. De a hírnév, a reflektorfénybe kerülés, a siker nem lesz édesebb attól, hogy nem az állami propaganda – a sikerpropaganda – gépezete állítja elő díjaival, példányszámaival, egyenirányított sajtójával, hanem a piac, s hogy a költő nem az állam, hanem a piac sztárja lesz.

A Nobel-díj dicsősége már önmagában átok és csapás az író számára, amit ki kell állnia, túl kell élnie, de ami nem mindig, sőt őszintén szólva elég ritkán sikerül. A díj mintha pontot tenne addigi írói munkásságára, mintha az, ami a díj után következik, már csak valamilyen utóélet lenne. A díjat követően írt művekre gyakran nyomja rá bélyegét valamilyen megfelelési kényszer: az író „szabad lélekből” elfogódott, sőt „fogoly lélekké” válik, aki saját hírneve bálványának szolgál, saját kultusza papja lesz, lelassul, megbénul, ettől fogva már nem saját műveit írja, hanem hasonmása, a „nagy író”, a „világhíres Nobel-díjas író” műveit. Minél inkább megilletődik a *hirtelen támadt* világhírtől, amely általában még akkor is letaglózza, ha íróként előtte is ismert és elismert volt, annál kevésbé képes ellenállást kifejteni, annál könnyebben válik a siker martalékvá. Elias Canetti, aki pedig öregkorában – mint hírlík – minden évben türelmetlenül és másokra féltékenyen várta a maga „Nobel-díját”, a ritka kivételek egyike, aki a legkevésbé sem volt megilletődve, mikor a díjat végül is megkapta. Nyugati-keleti emberként legalább akkora viszolygással tekintett a sikerre, a siker piaci valóságára, mint keleti-nyugati emberként Borisz Paszternak: „A sikereseket támadni? – kérdezi egyik jegyzetében Canetti – Fölösleges. A siker elevenen rothasztja meg őket.”¹² *A siker leprája* – ez az erkölcsi személyiséget elevenen megrothasztó bélpoklosság – csak az egyik erős metafora, amelyet Canetti a siker és a sikeresek ellen bevet, a másik a *patkányméreg*: „Siker, az ember patkánymérge, csak kevesen élnek túl.”¹³ Ugyanarról a tőről fakad a sikernek ez az elutasítása, mint a hírnév elutasítása Paszternaknál. Itt is, ott is a győzelmet – a győzelem hazugságát – utasítják el, azt a győzelem-pillanatot, amelyben valaki a többiek fölé kerekedik, hamis istenné, bálványképpé, istenmaszkká merevedik, és sikereisége mértékében kezd szétrohadni erkölcsileg. A siker – a győzelem e piaci megfelelője – elhárítja az erkölcsi embert. Elias Canetti beszél „a győztes jóllakottságáról, degeszre tömötségeről, elégedettségéről, kedélyesen hosszas emésztéséről”, hozzátéve: „Jobb lenne, ha az ember sok minden nem volna, de egyvalami *soha* ne legyen: győztes.”¹⁴ Ezzel szemben ma, amikor a győzelemmel szemben – neveltség nélkül – nem fogalmazódhat meg semmiféle aggály, amikor a győzelem a legfőbb jó, maga az üdvözült állapot, mindenkinek csakis győznie szabad, mert csak a győztesnek van helye, igazsága és becsülete a győztesek, nyertesek, sikeresek világában, más világ pedig nincsen, illetve nem szabad, hogy legyen. A vesztesek olyan normaszegők, olyan bűnelkövetők, akiknek lakolniuk kell főben járó bűnökért – a sikertelenségért. „A napjainkra a magyarban is meghonosodott, magyarázatra sem szoruló »lúzer« rosszalló árnyalata jól tükrözi a közvélekedésben bekövetkezett szemléletváltozást, mely nem a pórul járt vesztes, hanem a bármilyen eszközzel felülkerekedő győztes pártjára áll – írja *Jaj a győztesnek* című szép és pontos esszéjének bevezetőjében Takáts Zsuzsa. – Ha ugyan szemlé-

letváltozásról van szó, és nem a vesztes iránt mindig is érzett, általános ellen-szenvről, aminek azelőtt a társadalmi normák miatti gyáva letagadását, de mára – a kétes társadalmi normák miatt – éppen nyílt megvallását tapasztaljuk.”¹⁵

4

■ A Paszternak-vers nyitósorának – *Bity znamenytim nyekraszivo* – fordítása föladja a leckét a magyar fordítónak. A „nyekraszivo” természetesen mindenk-előtt azt jelenti, hogy „nem szép”, „csúnya”, de az egész versmondattal *helytelenítőt, dorgáló* intonációja azt sugallja, hogy *morális értelemben* nem szép, nem helyénvaló, nem meglett emberhez méltó híresnek, sikeresnek, győztesnek lenni. Van benne valami *visszatetsző, nem illő, szemérmetlen*. Híresnek lenni, erre törekedni vagy elfogadni a hírnevet *nem való*. Az író nem követheti el azt az otrombaságot vagy modortalanságot, hogy híressé válik. Viszolygással kell eltöltsse őt, hogy neve hírnévvé változik át, közszájon forog, egyszeriben az egész világ róla beszél, őt emlegeti. Olyan ez, mintha mindenki szeme láttára, pucérra vetkőzve ülne be egy étterembe, vagy sétálna végig az utcán. Mindent el kell követnie, hogy elkerülje a hírnév csapdáját, ne lépjen bele a siker hurkába, akár a piac, akár az állam helyezte is azt lábai elé.

De miért balvégzet, átok, „patkányméreg” a siker? Miért *visszatetsző, csúf, hitvány dolog* a hírnév? A megütközés, az értetlenség több, mint természetes egy olyan világállapotban, amelynek vallása a kapitalizmus, amely mindent kész feláldozni a siker bálványának, amelyben a siker – a pusztá siker – az egyetlen érték, függetlenül attól, mi az, ami sikerül. Márpedig a hírnév nem más, mint a sikerre vergődött név, a piaci sikerben megdicsőült név. A sikeres név – a sikerlistákra fölkerült név. Ha a sikeresek – a nyertesek – e világ üdvözültjei, akkor a sikertelenek – a vesztesek – az elkárhozottjai. A névtelenség ebben a világban az elkárhozott állapottal azonos, maga a pokol. Nem hiába festette fel egy moszkvai közfalra a közmondásossá vált paszternaki sort visszájára fordítva a kapitalizmus-vallás újdonsült hívője nemrég: „*Bity nyeizvesztnim nyekraszivo*”, azaz: névtelennek/ ismeretlennek lenni – *visszatetsző* (nem szép, nem illendő, csúf). És alatta az aláírás: „Nem-Paszternak”. Siker-Isten létében manapság csak megveszekedett eretnekek nem hisznek, akiknek a névtelenség maglyáin a helyük.

A kereszténység, amely – Kierkegaard és más bolondok legnagyobb elkeseredésére – már a 19. században *polgári vallássá* vált, megszűnt *bolondság* lenni, fokozatosan átváltozott a „kapitalizmus vallásába”. Eredetileg azonban a bolondság bölcsességét, a kudarc sikerét, a vereség győzelmét hirdette, végtére is kultuszának középpontjában az emberiség *történetének* legnagyobb lúzere – egyszerűsmind az *üdvörténet* legnagyobb Győztese – Jézus Krisztus áll. A spirituális győzelem aranyfedezetét az anyagi világ síkján *elszenvedett* vereség alkotja. A mi világunkban azonban ehhez a *kánonhoz* – Jézushoz mint kánonhoz – csak olyan bolondok igazodtak idáig, mint Paszternak vagy József Attila, akinek élete végén írott versein és önképen ugyancsak ez a jézusi minta üt át. Különösen szembeötlő ez a siker és a kudarc, a hírnév és az ismeretlenség eredeti keresztény felfogását tükröző *Egy költőre* című versében:

*Téged szeretnek: könnyen értenek,
nem kérdezed, ha félni kell, hogy félj-e;*

*én túl magasra vettem magamat
s nehéz vagyok, azért süllyedtem mélyre.*

*Lásd, öt és fél kilósnak szült anyám,
de elviselte. Azért kell kívárnom,
ki innen vesz föl s elvisel magán,
hogy szabad lélek legyek a világon.*

*Szerencséd volna? Én azt nem hiszem,
Majd előtűnik mögüle az érdem,
vagy összetörsz s a tél vizeiben
kemény szavakért könyörögsz majd térden.*

*Nekem sikerült (s ez is szégyenem,
hisz nem egyéb ez ember-árulásnál)
hogy csupán száraz kenyeret egyem
az isten testén való osztozásnál.*

„Nekem sikerült” – írja József Attila. De miben is áll ez a siker? Abban, hogy *sikerült vesztesnek maradnia*, vagyis elkerülnie a *látszatot* – a sikert –, sikerült „mélyre süllyednie”, *mert nem találtatott elég könnyűnek a sikerhez*, az a szerencse érte tehát, hogy szerencsétlenné vált, elkerülte a tetszés, a közönségsiker. De még ez a siker – a sikertelenség sikere is – visszatetsző, ez is az „ember-árulás” szégyenével van eljegyezve, mert méltatlanul kitünteti, igazságtalanul mások fölé emeli őt, úgy, hogy még az eucharisztikus részesedésben, a koinóniában – „az isten testén való osztozásnál” – , ahol pedig mindenkinek egyaránt és ugyanaz kell jusson, neki „sikerült”, hogy itt is csak „száraz kenyeret” egyen.

Azért *sikerült neki a kudarc*, azért lett része a meg nem értés, elutasítás, megbélyegzés, azért kellett a legmélyebbre süllyednie ezen a világon, mert: „túl magasra vettem magamat”, vagyis, mert nem tudott sem elég alacsonyra, sem középre helyezkedni, márpedig a tetszés és a siker vagy odalenn, vagy ebben a köztes régióban lakozik. A spirituálisan túl magasra helyezett mércének anyagi síkon a legmélyebbre süllyedés, a szellemi gazdagságnak az anyagi szegénység felel meg. Aki eleve alacsonyra helyezi az ugrólécet, az könnyen átugorja, szerencsés lesz és sikeres. Előbb-utóbb azonban ezért a sikerért is fizetni kell, mert „előtűnik mögüle az érdem”: az érdem látszata mögül az érdem valósága, és abban a pillanatban a szerencse szerencsétlenségbe, az anyagi győzelem spirituális bukásba fordul át: a sikeres költő össze fog törni „a tél vizeiben” – a feledés sötét vizeiben –, és büntetésért, azaz *a kudarc kegyelméért* fog könyörögni, mert ez az, ami nem adatik meg a középre helyezkedőknek, a tetszeni akaróknak és tetszeni tudóknak – a sikereseeknek.

Ugyanúgy és ugyanazért válik József Attila versében azonossá a kudarc a sikerrel, a mélypont a csúcsponttal, ahogyan és amiért a halott Krisztust ábrázoló *Vir Dolorum* [Fájdalmak Férfia] kompozíció Bizáncban az *Akra Tapeinószisz* nevet kapta, amit talán így lehetne magyarra fordítani: a mélyre süllyedés, a lealázkodás csúcspontja, avagy az „evangéliumi esztétikát” hirdető másik keresztény bolonddal – a hit bolondságát, az igazság, a szépség, a szabadság bolondságát képviselő Pilinszky Jánossal – szólva: „a mélypont ünnepélye”.

„Úgy látom ugyanis, hogy Isten nekünk, apostoloknak az utolsó helyet jelölte ki, mint olyanoknak, akiket halálra szántak, hogy látványul szolgáljanak a világnak, az angyaloknak és az embereknek is. Mi oktalanok [bolondok] vagyunk Krisztusért, ti okosak Krisztusban. Mi gyöngék vagyunk, ti erősek. Titeket megbecsülnek, minket megvetnek. Mindmáig éhezünk és szomjazunk, nincs ruhánk és verést szenvedünk. Nincs otthonunk, és kezünk munkájával keressük kenyereinket, Ha átkoznak minket, áldást mondunk, ha üldöznek, türelemmel viseljük, ha szidalmaznak, szelíden szólunk. Szinte salakja lettünk ennek a világnak, mindenkinek söpredéke mostanáig.” (Pál 1Kor, 4,9–13) Kétségtelen, hogy Borisz Paszternak – különösen kései regényében és verseiben – ezt a keresztény ethoszt vallotta, és a hírnév, a világi dicsőség – *e semmik* – semmibe vételét hirdető versében is ez az értékrend tükröződik.

A hírnév *írói* megvetése, tagadása természetesen lehet felvett póz, sőt a hírnévszerzés lehetséges módja is, különösen ha a hírnév vehemens, dühödt tagadásáról válik híressé valakinek a neve. Ha azonban egy egész élet és életmű szavatol őszinteségéért, hitelességéért, akkor *a világról leválás* misztikus-apofatikus keresztény útját követi, ha nem is megy el az út végéig, a semmivé válásig, ahogyan azt Eckhart mester tanította, vagy ahogyan a keleti kereszténység szent boldkjai (a szaloszok, a jurogyivijek) életvitelként megvalósították.

E világ semmibe vétele csakugyan egyfajta nihilizmus, de a *via negativa*, a negatív vagy apofatikus teológia értelmében: nem a semmit, hanem *e világ* semmiségét hirdeti, hogy az Abszolútumot, és pedig *az életet mint abszolútumot* – az élő Istent és Istent mint abszolút életet – állíthassa. Paszternak is az életet, a *minden létezőben – a természetben, a tájban, a kozmoszban – lüktető, lezárhatatlan, eldologiasíthatatlan életet* – mint egyetlen igaz valóságot – állítja szembe a hírnévvel és a művekkel, az életet, melyet fiatalkori lírai főművében *nővérének* nevez (*Szesztra moja – ziszny*).

Nem a Lét, hanem csak látszata – e világ – semmi. És soha nem volt még e látszat erősebb, mint ma, egy transzcendenciáját veszített, despiritualizálódott világban, amelyet a kapitalizmus mint vallás határoz meg, és égboltozata a piac. Csak az a művészet formálhat igényt az igazságra és az a művész a hitelességre, amely és aki nem járul hozzá ehhez a látszathoz, megtöri a látszatot, az igazságot, és nem magát akarja érvényesíteni, elutasítja a győzelem, a siker, a megdicsőülés giccsét.

E világ semmibe vétele tehát *a semmi semmibe vétele*, hogy ezen a módon nyíljon meg az út a Lét – az igazi realitás – felé, amit a semmi, a világ mint lát-szatlétezés elfed. E világban megrekedni annyi, mint semmivé, a semmi martalékává válni – hírnevestül, dicsőséggestül, győzelmestül, mindenestül. E világnak az átkelés helyévé, úttá kell válnia a másik világ, a Lét felé, márpedig ez az értékek teljes átértékelését feltételezi. Azért kell semmiként semmibe venni e világot és vele együtt mindenféle világi dicsőséget, gazdagságot, sikert, előmenetelt, hogy semmibe vehessük a halált, és ezáltal megnyílhasson az út előttünk az igazi realitás felé.

■ JEGYZETEK

1. *Haszid történetek*. Atlantisz, Bp., 1995. I. kötet, 179.

2. Walter Benjamin: *Kapitalizmus als Religion* (1921). In: Uő: *Gesammelte Schriften*. 6. kötet, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 100–103. (Fogarasi György fordításában idézem.)

3. Uo.

4. Kosztolányi Dezső: *Ágnes, automobilgyár, szájvíz, cipőfémház stb.* In: Uő: *Hattyú*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1972. 101–103. (Kiemelés – Sz.Á.)
5. In: *Én. Szovjet írók önéletrajzai*. Gondolat, Bp., 1968. 76.
6. Uo.
7. Uo.
8. Valentyin Katajev: *Almaznij moj venyec*. Novij Mir 1978. 6. szám, 136.
9. Balassa Péter: *Név nem fontos*. In: Uő: Balassa Péter: *Majdnem és Talán*. T-Twins Kiadó - Lukács Archívum, Bp., 1995. 146.
10. Im. 152.
11. Im. 153.
12. Elias Canetti: *Feljegyzések*. Európa, Bp., 2006. 136.
13. Im. 13.
14. Im. 78.
15. *Vigilia* 2008. 10. szám (<http://www.vigilia.hu/regihonlap/archiv.html>)

